

СТАН СФОРМОВАНOSTІ ТОЛЕРАНТНОСТІ У СТУДЕНТІВ ВНЗ В УМОВАХ ІНТЕГРОВАНОГО НАВЧАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

О. О. ДОБРОВІЦЬКА

«Толерантність, як ніколи раніше, важлива в сучасному світі. Ми живемо у вік глобалізації економіки та все більшої мобільності, швидкого розвитку комунікації, інтеграції та взаємозалежності, у вік урбанізації і перетворення соціальних структур. Толерантність необхідна у відносинах як між окремими людьми, так і на рівні сім'ї і суспільства. У школах і університетах, у рамках неформальної освіти, дома і на роботі слід зміцнювати дух толерантності і формувати відносини відкритості, уваги один до одного та солідарності», — йдеться у Декларації принципів толерантності [1, с. 177].

Сучасні соціальні перетворення передбачають, що толерантні взаємовідносини між людьми повинні стати соціальною нормою сучасного суспільства, прийнятою та затвердженою на державному та міждержавному рівнях. Рушійною силою у подоланні дискримінації та ізоляції людей з особливими потребами є формування у суспільстві толерантної свідомості.

Окремі аспекти формування толерантності у молоді, а зокрема формування ставлення вихованців до толерантності як суспільно значущої цінності, розглядалися у працях: І. Беха, Р. Валітової, Б. Гершунського, В. Золотухіна, О. Клепцова, В. Лекторського; формуванню міжособистісної толерантності молоді приділяли увагу: Г. Безюлева, Я. Береговий, О. Батуріна, Г. Солдатова, О. Шарова, Г. Шеламова; формування міжетнічної толерантності розглядали: О. Грива, К. Магомедова, Ф. Малхозова, З. Мубінова, В. Тішков, Ф. Філіппов. Розробленням методичних рекомендацій з формування толерантності у молоді займаються О. Асмолов, Г. Безюлева, Л. Байбородова, В. Беляєва, В. Глебкін, Г. Погодіна, Г. Солдатова, Л. Федоренко, Л. Шайгерова, О. Шарова, В. Шалін, О. Щеколдіна та ін. Що ж до проблеми дослідження цілеспрямованого формування толерантності студентів в умовах інтегрованого навчального середовища, слід визнати, що ця тема на сьогодні практично не досліджена. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що дослідники зосереджуються, головним чином, на обґрунтуванні загальних теоретичних основ формування толерантності молоді. При цьому недостатньо уваги приділяється пошукам форм і методів толерантного виховання молоді в умовах інтегрованого навчального середовища, що негативно позначається на результатах теорії і практики розв'язання проблеми.

За останні десятиліття поняття «толерантність» виступає міжнародним терміном та важливими ключовим словом у дотриманні мирних взаємовідносин. Але найбільш часто дане поняття використовується на ґрунті міжнаціональних та міжнародних відносин, що дещо звужує саме розуміння суті толерантності. Розглядаючи в нашому дослідженні поняття «толерантність» у інтегрованому навчальному середовищі, ми представимо його розуміння дещо під іншим кутом. Інтегроване навчальне середовище — це процес спільного навчання і виховання дітей з обмеженнями здоров'я і тих, хто не мають таких обмежень в установах загальної системи освіти [2, с. 20]. І тому, застосовуючи поняття «толерантність» в інтегрованому навчальному середовищі, охарактеризуємо його як прийняття іншого у всьому різноманітті, відмову від нетерпимості до іншого незалежно від соціального статусу, майнового стану, стану здоров'я.

Мета даної статті — дослідити стан сформованості толерантності у студентів в умовах інтегрованого навчального середовища та розробити педагогічну модель формування толерантності.

Визначаючи стан сформованості толерантності у студентів ВНЗ в умовах інтегрованого навчального середовища, ми провели дослідження, у якому брали участь 212 студентів 1–4 курсів спеціальностей «соціальна робота», «психологія», «здоров'я людини», «правознавство» Хмельницького інституту соціальних технологій та Луцького інституту розвитку людини Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна».

Перше завдання нашого дослідження полягало у визначенні критеріїв та показників сформованості толерантності студентів ВНЗ.

Проаналізувавши дослідження з проблем толерантності, відзначимо, що науковцями в галузях педагогіки та психології по-різному розглядається визначення критеріїв толерантності.

Одним із перших узагальнену характеристику толерантної особи дав американський психолог Р. Оллпорт. Він виокремив наступні критерії:

орієнтація на себе (толерантна людина більше орієнтована на особисту незалежність, менше – на приналежність зовнішнім інститутам і авторитетам);
потреба у визначеності (визнання різноманіття, готовність вислухати будь-яку точку зору і відчуття меншого дискомфорту устані невизначеності);
менша схильність до порядку (толерантна людина менш орієнтована на соціальний порядок, менш педантична);
здатність до емпатії (схильність давати адекватніші думки про людей);
перевага свободи, демократії (ієрархія в суспільстві не має значення);
знання самої себе (толерантна людина добре обізнана про свої достоїнства та недоліки і не схильна у всіх бідах звинувачувати оточуючих);
відповідальність (розвинене відчуття відповідальності, не перекладання відповідальності на інших);
захищеність (відчуття власної безпеки і впевненість, що із загрозою можна впоратися)
[3, с. 17-18].

А. Погодіна в якості критеріїв толерантності розглядає:
стійкість особи – сформованість соціально-етичних мотивів поведінки особи в процесі взаємодії з людьми інших етнічних (соціальних) груп;
емпатію – здібність до співпереживання, адекватне уявлення про те, що відбувається на внутрішньому світі іншої людини;
дивергентність поведінки – здатність незвично вирішувати звичайні проблеми, завдання (орієнтація на пошук декількох варіантів рішення);
мобільність поведінки – здібність до швидкої зміни стратегії або тактики із врахуванням обставин, що складаються;
соціальну активність – готовність до взаємодії в різних соціальних міжетнічних ситуаціях з метою досягнення поставлених цілей і вибудовування конструктивних стосунків в суспільстві [4, с.4-7].
Аналізуючи толерантність з погляду соціальних установок, знань, якісних рис та інструментальних умінь особистості, О. Грива відзначає такі критерії толерантності: терпимість; емпатійність; комунікативність; емоційна стабільність; соціальна активність; достатній рівень культури та освіти; достатній рівень розвитку мислення [5, с. 16–18].

В. Лекторський, виявив такі характеристики проявів особистості в суспільстві: рівноправ'я; взаємоповага особи і суспільства, доброзичливе і терпиме ставлення до різних груп (інвалідів, біженців, гомосексуалістів і т. д.); рівні можливості для всіх членів суспільства; збереження і розвиток культурної самобутності; можливість слідувати своїм традиціям і поглядам [6, с. 14–19].

Цікавою є думка С. Братченка, який вважає, що важливим критерієм толерантності є визнання людиною основних комунікативних прав особистості і дотримання їх у реальному спілкуванні [7].

Таким чином, аналіз літератури та власний досвід дозволив нам означити такі критерії та показники толерантності:

толерантна освіченість (показники: знання про толерантність, пізнання суті толерантності, толерантне світосприйняття, усвідомлення толерантної культури);
готовність до співпраці (показники: активність у соціальних відношеннях, прийняття інших, побудова партнерських стосунків, прагнення надання допомоги);
толерантна поведінка або рівноправність (показники: стриманість, комунікативна компетенція, чуйність, контроль поведінки).

З метою визначення рівня сформованості толерантності у студентів ВНЗ за критерієм «толерантна освіченість» нами було з'ясовано інформованість студентів про толерантність, їх розуміння про це поняття, усвідомлення толерантної культури і толерантних вчинків у соціумі.

За результатами відкритого запитання «*Що таке толерантність?*», ми отримали низку пояснень, серед яких мають місце і такі:

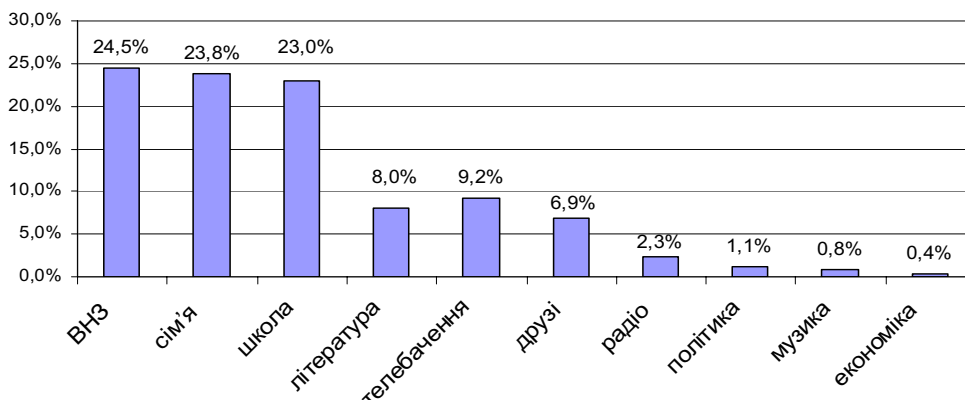
вихованість та повага до інших;
чемність по відношенню до оточуючих;
ввічлива поведінка в різних ситуаціях;
здатність людини сприймати іншу, якою вона є;
«джентльменське» ставлення;
любов до ближнього;
адекватне реагування на всіх оточуючих;

вміння вислухати, зрозуміти та прийняти іншого таким, *яким він є* і т. п.

Визначаючи джерела, з яких студенти дізналися про поняття «толерантність», студентам було запропоновано слідуєчі варіанти на вибір:

<i>сім'я</i>	<i>школа</i>	<i>телебачення</i>	<i>політика</i>	<i>література</i>
<i>друзі</i>	<i>ВНЗ</i>	<i>радіо</i>	<i>економіка</i>	<i>музика</i>

Аналіз результатів джерел інформованості про «толерантність» відображено на рис.1.

Рис. 1 — Джерела інформованості про «толерантність»

За цими даними (рис.1) констатуємо, що серед запропонованих джерел суттєво переважають навчальні заклади (ВНЗ – 24,5%, школа – 23,0%) та сім'я (23,8%), що, у свою чергу, обумовлює значимість цих соціальних інститутів для молоді.

За результатами дослідження було виявлено три групи респондентів:

I група – 48,1%: студенти, які мають різносторонні, глибокі поняття про толерантність, ціннісне значення толерантності у соціумі;

II група – 29,5% студентів, які мають достатні знання про сутність толерантності, вміють охарактеризувати це поняття;

III група – 22,4% студентів, які відверто відповіли про незнання поняття толерантності, як такого.

Для визначення рівня сформованості толерантності за таким критерієм – «готовність до співпраці» нами був застосований «Тест комунікативної толерантності» (В. Бойко), який передбачає 9 блоків поведінкових ознак комунікативної толерантності. Можливі інтервали – від 0 до 15 балів. Максимальну кількість балів, яку можна набрати, дорівнює 135. Чим більше балів за конкретною ознакою, тим менш толерантні респонденти до людей у цьому аспекті відносин і тим вищий ступінь нетерпимості до оточуючих. І навпаки, чим менше балів за певною поведінковою ознакою, тим вищий рівень комунікативної толерантності за цим аспектом. Ця методика дозволила визначити чинники комунікативних бар'єрів, що пов'язані з настановами респондентів та виявити рівні сформованості толерантності у студентів за такими шкалами:

Шкала 1. Неприйняття або нерозуміння індивідуальності людини.

Шкала 2. Використання себе як еталона під час оцінювання інших.

Шкала 3. Категоричність або консерватизм в оцінюванні інших людей.

Шкала 4. Невміння приховувати або нівелювати неприємні відчуття у спілкуванні з некоммунікбельними партнерами.

Шкала 5. Прагнення переробити, перевиховати партнерів.

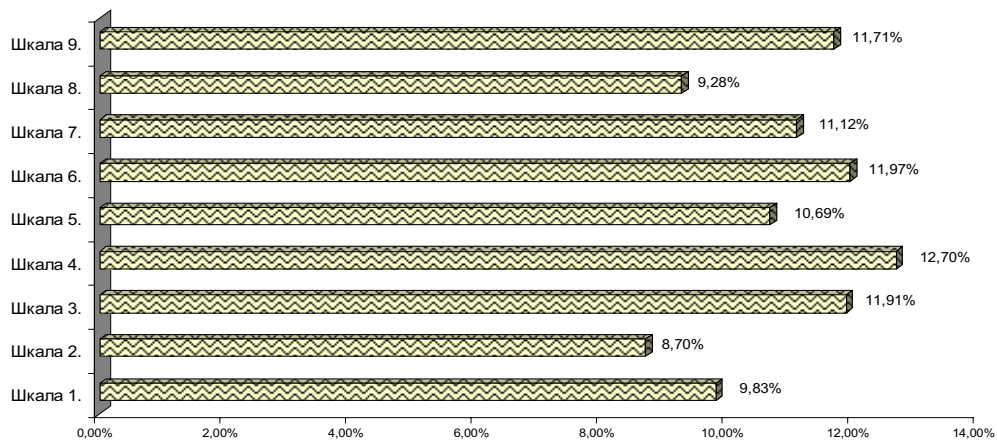
Шкала 6. Прагнення підлаштувати партнера під себе, зробити його зручним.

Шкала 7. Невміння пробачити іншому помилки.

Шкала 8. Нетерпимість до фізичного або психічного дискомфорту партнера.

Шкала 9. Невміння пристосовуватися до партнерів.

Результати дослідження наведено на рис. 2.

Рис. 2 — Рівні вираженості комунікативної толерантності за методикою В. Бойко

Так, за результатами цієї методики (рис. 2), нами з'ясовано, що найменшу комунікативну толерантність студенти проявляють за шкалою 4 – невміння приховувати або нівелювати неприємні відчуття у спілкуванні з некоммукабельними партнерами, відсутність терпимості при «незручному» співбесіднику. Другою виділяється шкала 6, що показує прагнення респондента підлаштувати партнера під себе, намагання зробити його зручним, прагнення до маніпулювання співбесідником. І на третьому місці вирізняються шкала 3, що відтворює категоричність та консерватизм у оцінюванні інших людей, відсутність лояльного ставлення до інших, та шкала 9 – із низьким рівнем пристосування до партнерів, невміння підлаштуватися під іншого.

На противагу вищерозглянутим шкалам, привертають увагу й інші, що демонструють високий рівень комунікативної толерантності. Наприклад, шкала 2 – не використання себе як еталона під час оцінювання інших та не прирівнювання інших до себе; шкала 8 – терпеливе ставлення до фізичного або психічного дискомфорту, який створює партнер; шкала 1 – прагнення зрозуміти індивідуальність людини, сприйняти її такою як вона є.

Аналізуючи результати цієї методики, зауважимо, що комунікативна толерантність студентів ВНЗ в інтегрованому навчальному середовищі перебуває в межах середнього рівня.

З метою визначення рівня сформованості толерантності у студентів за критерієм «толерантна поведінка», ми використали методику тестування О.Тушканової «Наскільки ви толерантні», у якій передбачено 9 запитань із пропонованими варіантами відповідей. За цією методикою були отримані такі і дані:

2,8% студентів показали безкомпромісність та впертість, нестриманість, намагання нав'язати власну думку та прояв агресії при досягненні власної мети;

84,9% студентів здатні до співпраці, хоча іноді із занадто різкою та нечемною поведінкою, можливо навіть із приниженням гідності партнера;

12,4% студентів виявили толерантність і готовність прийняти будь-яку ідею, критичне ставлення до власної думки та поведінки, здатність переосмислювати власні помилки.

Таким чином, підсумовуючи результати нашого дослідження за означеними критеріями, ми визначили три групи досліджуваних залежно від рівнів сформованості толерантності:

I група – рефлексивний рівень – 39,6% студентів мають ґрунтовні, різнобічні знання про поняття толерантності, стримані, усвідомлюють про необхідність толерантної культури і толерантних вчинків у соціумі, прагнуть до взаєморозуміння, прийняття індивідуальності кожної людини незалежно від соціального статусу та стану здоров'я, сприйняття її такою як вона є, повага та прийняття цінностей іншого, прагнення до конструктивного вирішення конфліктних ситуацій, здатність проявляти чуйність та милосердя, добре розвинені комунікативні здібності.

II група – ситуативний рівень – 53,9% студентів мають достатні знання про толерантність, прагнення до співпраці виявляється ситуативно, без особливого бажання, ставлення до іншого будується у вигляді послуги, гідно й активно поводити себе у суспільстві проявляється рідко, без особливої зацікавленості, ситуативне реагування на соціальні проблеми, дотримання певних соціальних норм, недостатньо розвинуті комунікативні здібності, прагнення виявити чуйність, допомогу чи піклування залежить від бажання або ситуації.

III група – конфліктний рівень – 6,5% студентів мають нульові знання про толерантність, не прагнуть їх покращити, нестримані, прагнуть нав'язувати власну думку, не вміють будувати партнерські стосунки та не визнають іншої точки зору, можуть проявляти агресію та нетерпимість, нездатність розуміти, співчувати та переживати стан іншого, зверхне, упереджене ставлення, ігнорування, недотримання норм та правил поведінки у суспільстві, прояв повної безвідповідальності у соціальному середовищі.

Аналіз і узагальнення результатів дослідження продемонстрували необхідність звернення уваги на стан сформованості толерантності у студентів ВНЗ, визначення і запровадження педагогічних умов для ефективного формування толерантності у студентів в інтегрованому навчальному середовищі. Для реалізації цього завдання створено педагогічну модель формування толерантності у студентів (рис. 3).

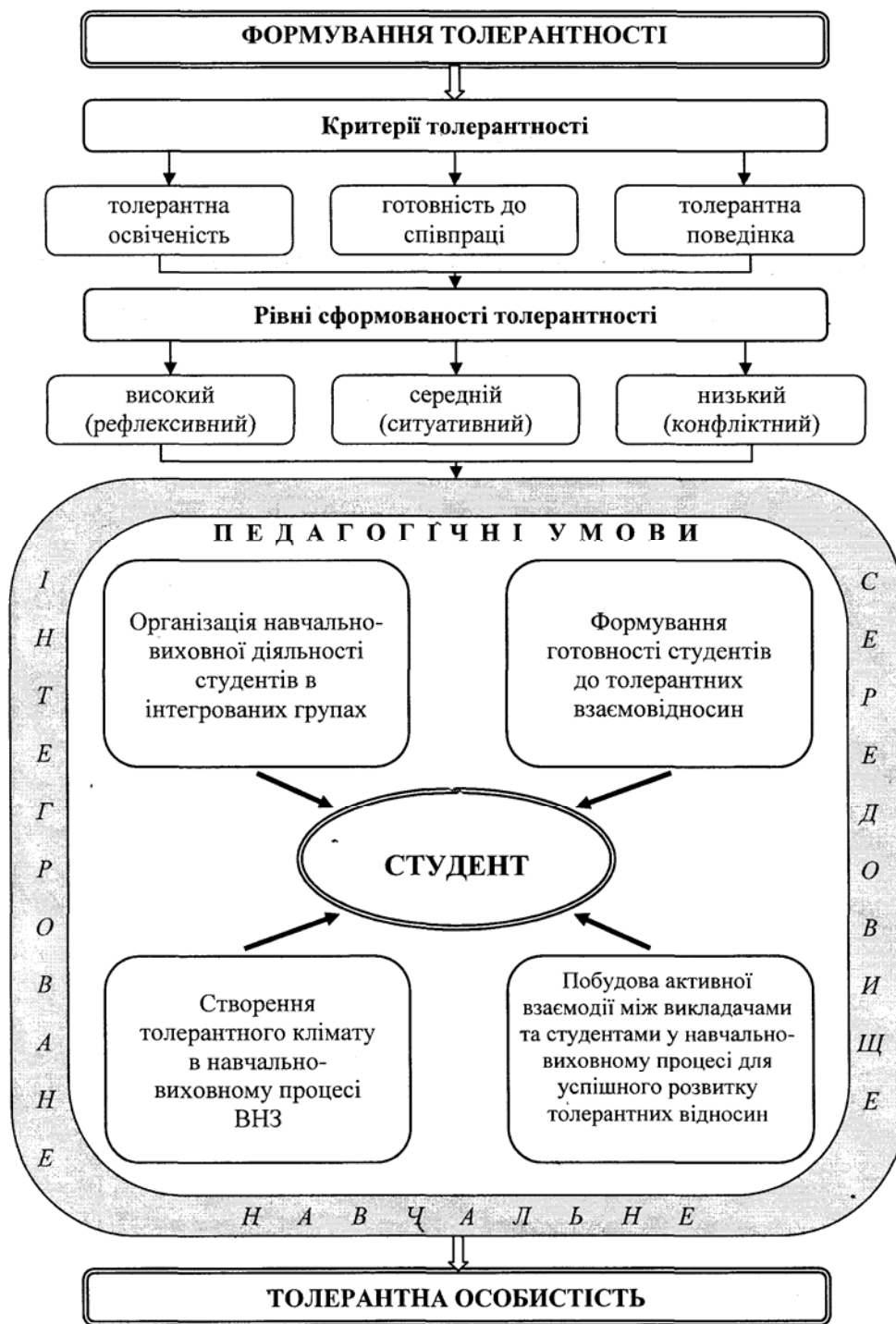

Рис. 3 — Педагогічна модель формування толерантності у студентів

Модель включає такі основні складові:

критерії толерантності: толерантна освіченість, готовність до співпраці, толерантна поведінка; рівні сформованості толерантності у студентів: високий (рефлексивний), середній (ситуативний), низький (конфліктний);

педагогічні умови: організація навчально-виховної діяльності студентів в інтегрованих групах, формування готовності студентів до толерантних взаємовідносин, створення толерантного клімату в навчально-виховному процесі ВНЗ, побудова активної взаємодії між викладачами та студентами у навчально-виховному процесі для успішного розвитку толерантних відносин.

Дослідивши стан сформованості толерантності у студентів в інтегрованому навчальному середовищі, зробимо висновок про недостатній рівень розуміння студентами поняття «толерантність», неповне усвідомлення значущості толерантності в суспільстві, часткову сформованість готовності до толерантних вчинків у взаєминах із оточуючими. І тому запропонована нами модель має суттєве значення для теоретичного обґрунтування та практичного втілення педагогічних умов і шляхів їх реалізації у подальшому процесі формування толерантності у студентів в умовах інтегрованого навчального середовища. Оскільки саме толерантність в освітньому закладі може виступати основою для створення позитивного клімату, оптимальним механізмом взаємодії і прагнення пошуку конструктивної діяльності через діалог і співпрацю.

Подальшим напрямком нашого дослідження буде перевірка ефективності застосування педагогічних умов формування толерантності у студентів у закладах інтегрованого типу навчання.

Список використаної літератури:

1. Декларація принципів толерантності // Педагогіка толерантності. – 1999. – № 3-4. – С. 175–179.
2. Колупаєва А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи : монографія / Л. Колупаєва. – К. : «Самміт-Книга», 2009. – 272 с. : іл. – (Серія «Інклюзивна освіта»).
3. Щеколдина С. Д. Тренінг толерантності. / С. Д. Щеколдина. – М. : «Ось-89», 2004.
4. Погодина А. А. Толерантность: Термин. Позиция. Смысл. Программа / А. А. Погодина // История : прил. к газ. «Первое сентября». – 2002. – Март (№ 11).
5. Грива О. А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища : монографія / О. А. Грива. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2005. – 228 с. – Бібліогр.
6. Лекторский В. А. О толерантности / В. А. Лекторский // Философские науки. – 1997. – № 3-4.
7. Братченко С. И. Образование: ненасилие, толерантность и гуманистическая экспертиза // Век толерантности. – 2001. – № 3-4. – С. 112–124.

Рецензент – кандидат педагогічних наук, доцент М. Є. Чайковський.